

Μεταπολίτευση και αποκλιμάκωση του αντικομμουνισμού (1974-1989)

Δημ. Ψύλλας*

Περίληψη

Σκοπός του άρθρου είναι η εξέταση και ανάλυση της αποκλιμάκωσης, με προοπτική το τέλος, του επίσημου αντικομμουνισμού στην Ελλάδα, κατά την πρώτη δεκαπενταετία της μεταπολίτευσης (1974-1989). Έμφαση δίνεται κυρίως σε ιστορικούς και πολιτικούς παράγοντες, χωρίς να υποβαθμίζονται κοινωνικές και οικονομικές συνιστώσες.

Λέξεις-Κλειδιά: Αντικομμουνισμός, αντιφασισμός, αντιχουντισμός, αντιτρομοκρατία, ομάδα πρόκλησης, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, συναίνεση

1. Εισαγωγή: Θεωρητικές οριοθετήσεις

Ο αντικομμουνισμός εξετάζεται εδώ σαν μια πτυχή του ευρύτερου θεωρητικού προβληματισμού πάνω στο φαινόμενο της κρατικής βίας.

Η κρατική βία σε επίπεδο στοχοποίησης μιας ομάδας, την οποία θεωρεί σαν ομάδα πρόκλησης, αντλεί από την ιδεολογία της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας. Αφού οριστεί η ομάδα πρόκλησης, το επίσημο κράτος δημιουργεί ένα νομοθετικό πλαίσιο κυρώσεων για την αντιμετώπιση της ομάδας πρόκλησης. Το νομοθετικό πλαίσιο τίθεται σε εφαρμογή από τα εκτελεστικά όργανα της πολιτείας, δηλαδή κρατικούς και ενίοτε παρακρατικούς μηχανισμούς.¹

* Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης.

Δημ. Ψύλλας

Η κύρια μορφή κρατικής βίας (όχι η μοναδική) η οποία ασκείται στην Ελλάδα (1924-1974) είναι η αντικομμουνιστική βία ή ο αντικομμουνισμός. Η αποκλιμάκωση αυτού του φαινομένου με προοπτική το τέλος του, μέσω πολιτικών που εφαρμόζονται στην πρώτη δεκαεπενταετία της μεταπολίτευσης (1974-1989) συνιστά το αντικείμενο της παρούσας έρευνας. Κύριο γνώρισμα αυτής της περιόδου και κατ' επέκταση όλης της μεταπολίτευσης είναι η διαφορετική αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινήματος (Κ.Κ.Ε., Κ.Κ.Ε. εσωτ. κ.λ.π.) δηλαδή με την πειθώ και όχι τον εξαναγκασμό.²

Ο Max Weber ταυτίζει σχεδόν την κρατική βία με την ύπαρξη του κράτους. Στην κρατική βία διακρίνουμε ποσοτικά και ποιοτικά γνωρίσματα όπως: πρόθεση, συχνότητα, διάρκεια, νομιμότητα, μέγεθος, χώρος, έκταση, στοχοποίηση.³

Διευκρινίζουμε την διαφορά ανάμεσα σε τρεις όρους που συνήθως χρησιμοποιούνται γύρω από την κρατική βία: α) καταπίεση, β) καταστολή, γ) κρατική τρομοκρατία. Ως καταπίεση ορίζεται η άρνηση προνομίων σε ολόκληρες κοινωνικές ομάδες, σύμφωνα με την ανάλυση του R. Bissel. Η καταστολή ορίζει τις μορφές βίας που ασκεί ή απειλεί ότι θα ασκήσει το κράτος στο μέλλον. Η κρατική τρομοκρατία ορίζεται ως σκόπιμη πράξη βίας ή απειλής βίας για την τιμωρία ορισμένων που έχουν στοχοποιηθεί και για τον παραδειγματισμό των υπολοίπων.⁴

Η ταυτότητα του στόχου της κρατικής βίας δίνει και τον χαρακτηρισμό της. Εάν για παράδειγμα ο στόχος είναι θρησκευτικός χαρακτηρίζεται θρησκευτική βία. Εάν ο στόχος είναι φυλετικός, φυλετική κ.λ.π. Ειδικότερα εάν ο στόχος είναι το κομμουνιστικό κίνημα, όπως στην δική μας περιπτωσιακή μελέτη, τότε πρόκειται για αντικομμουνιστική βία ή αντικομμουνισμό έναν όρο που χρησιμοποιούμε εδώ για την διευκόλυνση της ανάλυσης.⁵

Στα πλαίσια ενός σύντομου θεωρητικού προβληματισμού καταγράφουμε τις διάφορες προσεγγίσεις στο φαινόμενο. Η αναρχική προσέγγιση (Μπακούνιν, Κροπότκιν, Μπέγκμαν κ.ά.) θεωρεί ως κύριο αίτιο του φαινομένου την ύπαρξη του κράτους.⁶ Η εξαρτησιακή προσέγγιση (Μάρξ, Μπερλίν, Ντένεμαρκ κ.ά) ορίζει το κράτος ως συμμετοχο των πολιτικών συγκρούσεων, όχι απλά επειδή υπάρχει, όπως το θέτει η αναρχική προσέγγιση, αλλά επειδή έχει ταξικό χαρακτήρα, ταυτιζόμενο με την μια πλευρά της «ταξικής σύγκρουσης», δηλαδή την «εκμεταλλευτική τάξη». Η εν λόγω προσέγγιση σήμερα αναγνωρίζει την πολυπλοκότητα της πραγματικότητας. Επισημαίνει τις αντιθέσεις του αναπτυσσόμενου «βορρά» με τον υποανάπτυκτο ή υπό ανάπτυξη «νότο». Εμπλουτίζεται με την ενδοκρατική και διακρατική βία των στρατιωτικών επεμβάσεων στις πολιτικές εξελίξεις

στο εσωτερικό ή και σε ολόκληρες χώρες. Έτσι η προσέγγιση αυτή χρησιμοποιείται ως εργαλείο ανάλυσης από «μαρξίζοντες» και «μη-μαρξιστές».⁷

Η συστημική – δομολειτουργική προσέγγιση (Ντουβάλ, Στόλ, Λοπέζ, Γκουρ, Φάλκ, Ηστον κ.ά), ορίζει το κράτος ως διαιτητή των πολιτικών συγκρούσεων. Αυτό επειδή αντιλαμβάνεται την εξουσία ως αυτόνομο οργανισμό, υποβαθμίζοντας την ταξική διάσταση. Σκοπός της η ενδεδειγμένη κατανόηση της δομικής λειτουργίας της συστημικής εξουσίας όπως την προσδιορίζει.⁸

Η εμπειρική προσέγγιση (Χάμιλτον, Γουώλτερς, κ.ά) θεωρεί ότι η κρατική βία μπορεί να ποσοτικοποιηθεί με την βοήθεια των εργαλείων της εμπειρικής ανάλυσης.⁹

Έμφαση σε συμβολικούς ψυχοπαθολογικούς παράγοντες της κρατικής βίας ως οργάνου ισχύος και καταστολής, δίνει η συμβολική προσέγγιση (Νταλλίν, Μπρεσλάουερ, Ντε Σβαν κ.ά).¹⁰

Η προσέγγιση του ολοκληρωτισμού (Αρεντ, Χάντινγκτον, Μουρ, Περλμούτερ) αναδεικνύεται μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Κύρια περιπτώσιολογική μελέτη που χρησιμοποιεί είναι η εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία (1933-1945), όπου διερευνάται ο «αυταρχισμός», η προπαγάνδα, η γραφειοκρατία και ο ειδικός ρόλος των ενόπλων δυνάμεων.¹¹

Η γραφειοκρατική – αυταρχική σχολή (σχολή γ-α), εμφανιζόμενη στην δεκαετία του '70 (Ο'Ντόνελλ, Μολλόη, Κόλλιερ, Σλόαν, Μπερλίν κ.ά), δίνει έμφαση στα τεκταινόμενα κυρίως στην Λατινική Αμερική, χώρες τις οποίες χρησιμοποιεί ως περιπτώσιολογικές μελέτες.¹²

Η παρούσα εργασία αντλεί τόσο από την εξαρτησιακή όσο και από την συστημική δομολειτουργική προσέγγιση.¹³ Επίσης χρήσιμες μας είναι οι εννοιολογικές αναλύσεις του Πάσχου για το κράτος – δικαίου, την δημοκρατική αρχή, την πολιτική συμμετοχή, την νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας. Επίσης χρησιμεύουν οι αναλύσεις όρων όπως «επανάσταση», «δημοκρατική εξουσία», «σοσιαλδημοκρατία», «λενινισμός» με ενδεδειγμένη θεωρητικό προβληματισμό από τον Δημ. Δημητράκο.¹⁴

Ο αντικομμουνισμός έχει τρεις εκφάνσεις: α) ιδεολογική, β) νομοθετική, γ) υλική (βία).

Ως «ιδεολογική» ορίζουμε ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο έβλεπε το επίσημο κράτος το στοχοποιημένο κομμουνιστικό κίνημα από κάθε άποψη.

Ως «νομοθετική» ορίζουμε το παράγωγο της «ιδεολογικής», δηλαδή το νομοθετικό οπλοστάσιο κατά Αλιβιζάτο, το οποίο προβλέπει κυρώσεις για κάθε πτυχή ανθρώπινης δραστηριότητας των πολιτών που στοχοποιούνται. Απόρροια της εφαρμογής τέτοιων κυρώσεων είναι οι πολιτι-

Δημ. Ψύλλας

κές δίκες (κυρίως σε έκτακτα στρατοδικεία), φυλακίσεις, εξορίες, άρνηση προνομίων και δικαιωμάτων, κατά Μπιζέλ, όπως άρνηση χορήγησης διπλώματος οδήγησης, διορισμού στο δημόσιο, έκδοσης διαβατηρίου κ.λ.π. Σε ακραίες περιπτώσεις οι κρατικοί και παρακρατικοί εκτελεστικοί φορείς του αντικομμουνισμού υλοποιούν θανατικές καταδίκες (π.χ. Νικ. Μπελογιάννης), δολοφονίες (π.χ. Γρηγ. Λαμπράκης), τραυματισμούς, βασανισμούς, προπηλακισμούς, εκβιασμούς και απειλές. Για όλα αυτά χρήσιμος είναι ο ορισμός του Ηλ. Ηλιού: «... όταν ομιλώ δια τον αντικομμουνισμό δεν ομιλώ δια την φυσική αντίθεσιν ιδεών η οποία υπάρχει και είναι φυσικόν να υπάρχη, μεταξύ διαφόρων παρατάξεων ... αναφέρομαι εις το έσχατον και χρεωκοπημένον όπλον επιβιώσεως των ... αντιδραστικών δυνάμεων ...». ¹⁵

Αναφορικά με τους παράγοντες αποκλιμάκωσης – τέλους του επίσημου αντικομμουνισμού, η παρούσα εργασία δίνει έμφαση σε ιστορικές και πολιτικές μεταβλητές. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι κάποιοι ερευνητές συνδέουν την βελτίωση της λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού (στα καθ' ημάς υποβάθμιση του αντικομμουνισμού), με την βελτίωση συγκεκριμένων δεικτών κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με την υπόθεση των Λίπσεντ και Λέρνερ, προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό μιας χώρας είναι η βελτίωση συγκεκριμένων μεταβλητών οι οποίες ορίζονται σαν δείκτες κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης (π.χ. αστικοποίηση, εκπαίδευση, εκβιομηχάνιση, μεταφορές κ.λ.π.). ¹⁶

Ας δούμε όμως ένα σύντομο ιστορικό πλαίσιο της εξέλιξης του αντικομμουνισμού τόσο στον ελληνικό μεσοπόλεμο (1922-1940) όσο και στην μεταπολεμική Ελλάδα (1950-1974).

2. Ιστορικό πλαίσιο

Αν και το κράτος αντιδρά στην εισδοχή σοσιαλιστικών ιδεών στην Ελλάδα, από την Δύση στα τέλη σχεδόν του 19^{ου} αιώνα, ¹⁷ η ίδρυση του Κ.Κ.Ε. το 1924 προκαλεί την έναρξη εφαρμογής ενός συστηματικού αντικομμουνισμού. ¹⁸

Η ψήφιση του «κατοχρωτικού» το 1924 από την κυβέρνηση Παπαναστασίου, ¹⁹ η απαγόρευση του Κ.Κ.Ε. από την δικτατορία Πάγκαλου, ²⁰ ο ορισμός του Κ.Κ.Ε. από την κυβέρνηση Ζαΐμη ως κόμμα ανατρεπτικό και αντεθνικό, η παράδοση αντικομμουνιστικών μαθημάτων από την ίδια κυβέρνηση, ²¹ η ψήφιση του «ιδιώνυμου» το 1929 από την κυβέρνηση Βενι-

ζέλου, ο ορισμός του Κ.Κ.Ε. ως κόμμα ξενοκίνητο και εγκληματικό από τον ίδιο τον Βενιζέλο,²² η καθιέρωση του Α.Ν. 1075/38 από την δικτατορία Μεταξά, όλα συνθέτουν τον ακραίο αντικομμουνισμό του μεσοπολέμου.²³ Επίσης σημειώνουμε τον ακραίο αντικομμουνιστικό λόγο του Μεταξά που αποκαλούσε τους κομμουνιστές τρελούς ανατροπείς. Παράλληλα με τους κρατικούς εκτελεστικούς φορείς του αντικομμουνισμού δρούσαν παρακρατικές οργανώσεις όπως για παράδειγμα η Εθνική Ένωση Ελλάς ή Ε.Ε.Ε., το Fascio Θεσσαλονίκης, το Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα.²⁴ Ενδεικτικό παράδειγμα των αποτελεσμάτων του αντικομμουνισμού στον μεσοπόλεμο, πέρα από δολοφονίες, φυλακές, εξορίες, είναι ότι υπέγραψαν δήλωση μετανοίας (1929-1940) 47.000 πολίτες.²⁵

Η είσοδος της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η κατοχή, η απελευθέρωση και ειδικότερα η νίκη των «εθνοφρόνων» στον εμφύλιο του 1949, όλα διαμορφώνουν την μεταπολεμική πολιτική κατάσταση στην χώρα με προοπτική καθιέρωσης μιας «καχεκτικής δημοκρατίας» επηρεασμένης από την κυριαρχία των Η.Π.Α. άρα και από το ανάλογο οικονομικό μοντέλο ανοικοδόμησης και ανάπτυξης με βασική μονεταριστική προσέγγιση την υποτίμηση της δραχμής ως προς το δολάριο των Η.Π.Α.²⁶

Ο αντικομμουνιστικός πολιτικός λόγος των βασιλέων Παύλου²⁷ και Κωνσταντίνου Β',²⁸ του Γεωργίου Παπανδρέου,²⁹ του Κων. Καραμανλή,³⁰ η αντικομμουνιστική προπαγάνδα θεωρητικών του καθεστώτος (π.χ. Γεωργαλάς)³¹, η απαγόρευση του Κ.Κ.Ε. με τον Α.Ν. 509/47 δηλαδή, τον ακρογωνιαίο λίθο του νομοθετικού αντικομμουνισμού, οι 351 νόμοι – 501 νομοθετικά διατάγματα – 69 διατάγματα στέρησης ιθαγένειας – 15.851 δικαστικές αποφάσεις στέρησης ιθαγένειας για πολιτικούς λόγους, συνθέτουν την εικόνα του μετεμφυλιακού αντικομμουνισμού.³² Η ακριβής τεκμηρίωση της υλικής αντικομμουνιστικής βίας είναι δύσκολη αφού το κράτος σπάνια παραδέχεται την χρήση βίας ενώ η ομάδα πρόκλησης συνήθως διογκώνει τον αριθμό των θυμάτων για λόγους τακτικής.³³ Πέρα από το επίσημο κράτος δρουν παρακρατικές οργανώσεις όπως η Καρφίτσα, η Αντικομμουνιστική Οργάνωση Νέων, η Ένωση Εθνοφρόνων Ελασιτών.³⁴

Παρά το κλίμα αντικομμουνισμού η Ε.Δ.Α. καταγράφει ένα μέσο όρο της τάξης του 14,13% σε βουλευτικές εκλογές (1951-1964). Μάλιστα το 1958 αναδεικνύεται σε αξιωματική αντιπολίτευση.³⁵

Η ανατροπή της «καχεκτικής δημοκρατίας» από την δικτατορία του 1967, παρατείνει την ακραία αντικομμουνιστική πολιτική, αλλά τώρα η καταστολή υπερβαίνει τα στενά πλαίσια του κομμουνιστικού κινήματος. Ας δούμε τις πολιτικές αποκλιμάκωσης – τερματισμού του αντικομμουνισμού αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας το 1974.

Δημ. Ψύλλας

3. Πολιτικές αποκλιμάκωσης

Οι κυβερνήσεις της περιόδου 1974-1989 εφαρμόζουν πολιτικές αποκλιμάκωσης – τερματισμού του μετεμφυλιακού αντικομμουνισμού. Υπάρχουν ενδείξεις αλλαγής στάσης απέναντι στο κομμουνιστικό κίνημα καθώς στοχοποιείται περισσότερο το άλλο άκρο του κομματικού φάσματος, με προοπτική τον αντιφασισμό ή λαϊκιστί τον αντιχουντισμό.³⁶

Η νομιμοποίηση των κομμουνιστικών κομμάτων (Κ.Κ.Ε., Κ.Κ.Ε. εσωτ. κ.ά) το 1974, συνιστά την βάση της νέας προσέγγισης. Ο πρωθυπουργός Κων. Καραμανλής αιτιολογώντας την νομιμοποίηση δήλωνε ότι το έπραξε για ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής και ευθυγράμμιση με τις υπόλοιπες δυτικές δημοκρατίες. Σύμφωνα πάντα με τον Καραμανλή το Κ.Κ.Ε. είναι πιο επικίνδυνο όταν βρίσκεται σε απαγόρευση.³⁷

Η ρύθμιση του πολιτειακού με το δημοψήφισμα του 1974, που απέβη υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας (69,18%), αποκλιμακώνει παραπέρα τον αντικομμουνισμό. Η ελληνική βασιλεία στο παρελθόν είχε ταυτιστεί με ακραίο αντικομμουνιστικό πολιτικό λόγο και νομιμοποιούσε άμεσα ή έμμεσα τον νομοθετικό και τον υλικό αντικομμουνισμό.³⁸

Η αναγνώριση της εθνικής αντίστασης το 1982, με τον νόμο 1285, αποκλιμακώνει επίσης τον αντικομμουνισμό. Ο πρωθυπουργός Ανδρ. Παπανδρέου δήλωνε στην Βουλή ότι σκοπός της αναγνώρισης δεν ήταν ούτε να διχάσει ούτε να δικάσει αλλά να δώσει όραμα ενότητας στο λαό. Χαρακτηριστική είναι και η δήλωση του υπουργού εσωτερικών Γεωργ. Γεννηματά ότι ο Ζέρβας και ο Ψαρρός ήταν το ίδιο παλικάρια με τον Άρη.³⁹

Η απόφαση του Ανδρ. Παπανδρέου για μαζικό επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων το 1982, επιλύει ένα πρόβλημα που ταλαιπωρούσε επί 33 χρόνια την Ελλάδα.⁴⁰ Σημειώνουμε ενδεικτικά ότι και πριν την μεταπολίτευση του 1974 επαναπατριζόνταν πολιτικοί πρόσφυγες οι οποίοι ανέρχονται στους 7.872 ενώ στην περίοδο 1976-1988 επαναπατριζόνταν 37.128 άτομα, δηλαδή αύξηση κατά 471,64% σε 13 χρόνια.⁴¹

Η κατάργηση του επίσημου εορτασμού επετείων αντικομμουνιστικού χαρακτήρα (π.χ. Μακρυγιάννη, Μελιγαλά, Γράμμος κ.λ.π.) αποκλιμακώνουν τον εμφυλιοπολεμικό διχασμό.

Η αναδιοργάνωση των πρώην εκτελεστικών φορέων του αντικομμουνισμού (π.χ. συγχώνευση Αστυνομίας – Χωροφυλακής, μείωσης της δύναμης των Τ.Ε.Α. στο 1/10 της δύναμής τους, αντικατάσταση της Κ.Υ.Π. από την Ε.Υ.Π., περιθωριοποίηση των παρακρατικών οργανώσεων κ.λ.π.), κινείται στο κλίμα των αλλαγών.⁴²

Ο σχηματισμός συμμαχικής κυβέρνησης Ν.Δ.-Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου το 1989, έχει συμβολικό και ουσιαστικό περιεχόμενο.

Ειδικότερα η ψήφιση νόμου για την άρση των συνεπειών του εμφυλίου συνιστά ίσως την πιο ουσιαστική πράξη ολοκλήρωσης της αποκλιμάκωσης του αντικομμουνισμού ώστε να φθάσει στο τέλος του.⁴³

Ας δούμε τους παράγοντες αποκλιμάκωσης με προοπτική το τέλος του αντικομμουνισμού.

4. Παράγοντες αποκλιμάκωσης

Ιστορικο-πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές μεταβλητές επηρεάζουν το τέλος του αντικομμουνισμού στην Ελλάδα.

Η κρίση της Κύπρου το 1974, με συνέπεια την τουρκική κατοχή του 38,50% της Μεγαλονήσου⁴⁴ προκαλεί την πτώση της δικτατορίας στην Ελλάδα. Η αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού συμπαρασύρει όλο το μετεμφυλιακό οικοδόμημα, βασισμένο στον ρόλο των ενόπλων δυνάμεων ως εγγυητών της «εθνικοφροσύνης». Έτσι περιθωριοποιούνται οι ένοπλες δυνάμεις, ως αναγκαία πράξη αποκατάστασης της πολιτικής ομαλότητας.⁴⁵ Παράλληλα η αριστερά δεσμεύεται στον κοινοβουλευτισμό και στην πολιτική νομιμότητα.⁴⁶

Η αποδυνάμωση των ακροδεξιών κομμάτων, δηλαδή των γνήσιων εκφραστών της «εθνικοφροσύνης», είναι σημείο των καιρών. Ο μέσος όρος της εκλογικής δύναμης της ακροδεξιάς σε βουλευτικές εκλογές (1974-1989) δεν υπερβαίνει το 1,75% της ψήφου.⁴⁷

Ο εκσυγχρονισμός της κοινοβουλευτικής δεξιάς με την μορφή της Νέας Δημοκρατίας (Ν.Δ.), προκαλεί την εξίσωση του αντικομμουνισμού με τον αντιχουντισμό. Ο ιδρυτής της Ν.Δ. δηλώνει ότι τα δύο άκρα είναι εξίσου βλαπτικά για την Ελλάδα.⁴⁸

Επίσης η «νέα δεξιά» χαράσσει μία βαθειά τάφρο ανάμεσα στην Ν.Δ. και στους αναμειγμένους με την δικτατορία.⁴⁹ Ο Παν. Κανελλόπουλος αναθεωρεί την στάση του απέναντι στον ρόλο της αριστεράς στην κατοχή, υπερβαίνοντας έναν πρότερο αντικομμουνισμό.⁵⁰ Χαρακτηριστικό του εκσυγχρονισμού της δεξιάς είναι οι προσδιορισμοί του ιδρυτή της Ν.Δ. Κων. Καραμανλή για το Κόμμα, ως «προοδευτικό», «ριζοσπαστικό φιλελεύθερο» που υπερβαίνει τους προσδιορισμούς δεξιά – κέντρο – αριστε-

Δημ. Ψύλλας

ρά και δεν εντάσσεται στο ανεδαφικό και παραπλανητικό αυτό σχήμα.⁵¹

Ο εκσυγχρονισμός και οι μετατοπίσεις στον χώρο του κέντρου συνδιαμορφώνουν την νέα πραγματικότητα.⁵² Η ίδρυση του Πα.Σο.Κ. ως αριστερό κόμμα έχει προοπτική διακυβέρνησης της χώρας.⁵³

Η δήλωση του γ.γ. του Κ.Κ.Ε., Χαρ. Φλωράκη το 1977, ότι το κόμμα του μπορεί να συνεργασθεί με την αντιχουντική και την αντιβασιλική πτέρυγα της δεξιάς, συνιστά μια ένδειξη συναινετικής διάθεσης.⁵⁴

Η μείωση της εκλογικής δύναμης του κομμουνιστικού κινήματος (Κ.Κ.Ε., Κ.Κ.Ε. εσωτ., εξωκοινοβουλευτική αριστερά σαν άθροισμα) σε βουλευτικές εκλογές (1974-1989) συγκριτικά με την Ε.Δ.Α. (1951-1964) κατά -2,12% και με δεδομένη την διάσπαση του 1968, θέτει σε άλλες βάσεις την παλαιότερη ομάδα πρόκλησης στις εκτιμήσεις του επίσημου κράτους.⁵⁵

Το φαινόμενο της πολιτικής τρομοκρατίας (π.χ. 17 Νοέμβρη) υποχρεώνει το κράτος σε σχεδιασμό και υλοποίηση αντιτρομοκρατικής πολιτικής, υποβαθμίζοντας ενδεχομένως τον κομμουνιστικό κίνδυνο.⁵⁶

Η διαφοροποίηση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος στις δεκαετίες του '60 και του '70 (δεν είναι πλέον μονολιθικό), υπονομεύει την ακραία αντίληψη για τον «κομμουνιστικό κίνδυνο», γνώρισμα της δεκαετίας του '50.⁵⁷

Η εμφάνιση του ευρωκομμουνισμού στην Ευρώπη⁵⁸ και του τριτοκομμουνικού σοσιαλισμού στις πρώην αποικίες της Αφρικής και της Ασίας δημιουργούν πολλαπλά «σοσιαλιστικά μοντέλα», άρα προβληματίζουν την ιδεολογική σκέψη ξένων αλλά και Ελλήνων αριστερών.⁵⁹ Η μεταπολίτευση του 1974 συντελείται στο μέσο των νέων ρευμάτων που προαναφέραμε, δηλαδή σε συνθήκες πολύ διαφορετικές των απαρχών της καχεκτικής δημοκρατίας.⁶⁰

Η ύφεση στις σχέσεις των υπερδυνάμεων (1970-1979) καλύπτει χρονικά την πρώτη κρίσιμη πενταετία της μεταπολίτευσης και παρέχει περιθώρια για κάποια ανεξαρτητοποίηση της Ελλάδας απέναντι σε Η.Π.Α.-Ν.Α.Τ.Ο.⁶¹

Η πολιτική των κυβερνήσεων της Ν.Δ. (1974-1981) έδωσε προτεραιότητα στην ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (τότε Ε.Ο.Κ.) της οποίας η χώρα γίνεται πλήρες μέλος.⁶²

Ενδεικτικά παραδείγματα της ανεξάρτητης πολιτικής της Ν.Δ. από Η.Π.Α.-Ν.Α.Τ.Ο.: η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του Ν.Α.Τ.Ο., η αλλαγή του αμυντικού δόγματος, τα ανοίγματα προς τον σοβιετικό συνασπισμό, την Κίνα, χώρες του Κινήματος των Αδεσμεύτων που θυμίζουν πολιτικές Ντεγκώλ.⁶³ Επίσης η επίσημη επίσκεψη του πρωθυπουργού Κων. Καραμανλή στην Μόσχα το 1979, η πρώτη Έλληνα πρωθυπουργού

από το 1917 και η επίσκεψη εκεί του υπουργού εξωτερικών Γεωργ. Ράλλη, η πρώτη από το 1924.⁶⁴ Επίσης οι επισκέψεις του Καραμανλή σε πολλές χώρες εκτός δυτικού συνασπισμού, καταδεικνύουν την αλλαγή πολιτικού κλίματος.⁶⁵

Η πολιτική των κυβερνήσεων του Πα.Σο.Κ. (1981-1989) φαίνεται να κινείται στην ίδια λογική με εκείνη των κυβερνήσεων της Ν.Δ. που προηγήθηκε. Ειδικά η συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η ανεξάρτητη – πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική κοντά σε χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και του Κινήματος των Αδεσμεύτων.⁶⁶ Δύο ενδεικτικά παραδείγματα: Η επίσημη επίσκεψη του σοβιετικού πρωθυπουργού Νικ. Τιχόνωφ στην Αθήνα το 1983, η πρώτη στο είδος της και η συμμετοχή του Παπανδρέου στην «Πρωτοβουλία των Έξι», ο μόνος νατοϊκός πρωθυπουργός να το πράξει.⁶⁷

Ας δούμε ορισμένες κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους στην περίοδο αποκλιμάκωσης του αντικομμουνισμού.

Συνθήκες σοβαρής οικονομικής κρίσης επηρεάζουν τα τεκταινόμενα σε πολιτικό επίπεδο. Ενδεικτικό παράδειγμα η κρίση του 1931 στην Ελλάδα, όταν αυξάνεται η ανεργία κατά 100% (1931-1935). Σε πολιτικό επίπεδο ανατρέπεται ο κοινοβουλευτισμός με προοπτική ανοιχτής δικτατορίας.⁶⁸ Σημειώνουμε ότι πρόκειται για μία περίοδο όπου οι δαπάνες των προϋπολογισμών του κράτους για την άμυνα ξεπερνούν τις δαπάνες για κοινωνική πολιτική.⁶⁹

Μόνο στην περίοδο της μεταπολίτευσης που εξετάζουμε οι δαπάνες του κράτους για κοινωνική πολιτική υπερβαίνουν τις δαπάνες για άμυνα σε αναλογία 2 προς 1,60, ενώ στην περίοδο 1950-1974 η άμυνα υπερέχει σε αναλογία 2 προς 1,60 και στον μεσοπόλεμο η άμυνα υπερέχει των κοινωνικών δαπανών σε αναλογία 2 προς 0,86 των προϋπολογισμών.⁷⁰ Αυτό αν και σημειώνονται δύο παγκόσμιες κρίσεις πετρελαίου (1973, 1979).⁷¹

Τρία ενδεικτικά παραδείγματα της οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων της Ν.Δ. (1974-1981):

- α) Παρέλαβε τον πληθωρισμό 26,9% το 1974, τον σταθεροποίησε στο 12-13% το 1975-1978 και ανεβαίνει 19% το 1979 και 24,9% το 1980 λόγω της παγκόσμιας κρίσης του πετρελαίου.⁷²
- β) Αυξάνει το Α.Ε.Π. 5,8% (1975-1978) αλλά με την κρίση που προαναφέραμε μειώνεται κατά μέσο όρο 2% (1979, 1980).⁷³
- γ) Αυξάνει το κρατικό μερίδιο στην βιομηχανία κατά 585,7% (1975-1980).⁷⁴ Η ένδειξη αυτή του κρατισμού των τότε κυβερνήσεων της Ν.Δ. δεν θα αναλυθεί εδώ γιατί υπερβαίνει τα στενά πλαίσια της έρευνας.⁷⁵

Δημ. Ψύλλας

Ο «αριστερός» και φιλολαϊκός χαρακτήρας της οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων του Πα.Σο.Κ. (1981-1985) έχει βασική στρατηγική την αύξηση της ζήτησης. Η αρνητική όμως ανταπόκριση της προσφοράς ωθεί τις εν λόγω κυβερνήσεις σε εφαρμογή σταθεροποιητικού προγράμματος μέχρι το 1987 για να εξελιχθεί σε εκλογική διαχείριση της οικονομίας (1988-1989) σε συνθήκες σκανδαλογίας και εν γένει πολιτικής κρίσης.⁷⁶

Η Ελλάδα καταγράφει υψηλούς δείκτες ανάπτυξης σε τρεις δεκαετίες (1961-1991), ανεξάρτητα από την μορφή του πολιτεύματος και χωρίς πρόθεση να συνδέσουμε άμεσα την ανάπτυξη με την αποκλιμάκωση του αντικομμουνισμού. Ο αστικός πληθυσμός αυξάνεται κατά 89,06%, η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας κατά 1.186% εκατ. VxKWH, ο αριθμός των ιδιωτικής χρήσης οχημάτων κατά 3.539,84%.⁷⁷

Εφαρμόζονται μεταρρυθμίσεις οι οποίες μπορεί να μην έχουν άμεση σχέση με την αποκλιμάκωση του αντικομμουνισμού, καταδεικνύουν όμως ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές. Ενδεικτικά παραδείγματα η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, η ψήφος στα 18, η αποποινικοποίηση της μοιχείας, η καθιέρωση του πολιτικού γάμου, ο εκσυγχρονισμός του οικογενειακού δικαίου.⁷⁸

Η μείωση της εξωτερικής μετανάστευσης κατά 76% στην μεταπολίτευση (1974-1989) συγκριτικά με την περίοδο 1955-1973, συνιστά μία ακόμα ένδειξη αλλαγής στην νεοελληνική πραγματικότητα.⁷⁹

5. Συμπεράσματα

Καταγράψαμε ένα σύντομο θεωρητικό προβληματισμό γύρω από το φαινόμενο της κρατικής βίας, με τις αναγκαίες διευκρινήσεις. Ορίσαμε ως κύρια μορφή κρατικής βίας στην Ελλάδα (1922-1974) τον αντικομμουνισμό στην ιδεολογική, νομοθετική και υλική του έκφανση. Σε συντομία σημειώσαμε το φαινόμενο του αντικομμουνισμού στον ελληνικό μεσοπόλεμο και την μετεμφυλιακή Ελλάδα μέχρι την μεταπολίτευση του 1974. Στη συνέχεια εξετάσαμε και αναλύσαμε τις πολιτικές και τους παράγοντες αποκλιμάκωσης – τέλους του αντικομμουνισμού στην πρώτη δεκαετία της μεταπολίτευσης.

Συμπεραίνουμε ότι στην περίοδο 1974-1989 υπήρξαν συγκεκριμένες πολιτικές τερματισμού του αντικομμουνισμού σε κάθε του έκφανση, τόσο από τις κυβερνήσεις της Ν.Δ. όσο και από τις κυβερνήσεις του Πα.Σο.Κ..

Υπήρξαν ευνοϊκοί παράγοντες τερματισμού του φαινομένου, κυρίως ιστορικο-πολιτικοί, χωρίς να μειώνεται η σημασία κοινωνικών και οικονομικών παραμέτρων. Διαπιστώνεται μία διάθεση του επίσημου κράτους να αμβλύνει τον αντικομμουνισμό, κυρίως ως συνέπεια του εμφυλίου. Από την πλευρά των κομμουνιστικών κομμάτων διαπιστώνεται πρόθεση ενεργούς συμμετοχής στην κοινοβουλευτική νομιμότητα και συνεννοήσεις ως ένα βαθμό με τις αστικές πολιτικές δυνάμεις για την περιφρούρηση του κοινοβουλευτισμού από ενδεχόμενο «ακροδεξιό κίνδυνο».

Τέλος ενδεικτικό παράδειγμα της πρόθεσης του επίσημου κράτους να μην υιοθετεί οτιδήποτε παραπέμπει στον αντικομμουνισμό είναι η άρνηση των δύο μεγάλων αστικών κομμάτων (Πα.Σο.Κ. – Ν.Δ.) να εγκρίνουν ψήφισμα της Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης (το 1481/06), βάσει του οποίου καταδικάζονται τα εγκλήματα των καθεστώτων του «υπαρκτού σοσιαλισμού».⁸⁰

Σημειώσεις

1. Για ένα ορισμό της κρατικής βίας βλέπε: M.Stohl G. Lopez, **The State as Terrorist**, Greenwood Press, Westport- Conn., σσ. 7-9.
Για τις κυρώσεις (πειθώ - εξαναγκασμός) βλέπε: Κουτσούκης Κλεομ., «**Οι κυρώσεις εις την πολιτικήν**» στο Στράγγας Ιωαν. (επιμ.) *Είδη Κυρώσεων και Δικαιϊκοί Κλάδοι*. Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή – 1991, σσ. 119-121.
2. Για την αντικομμουνιστική βία στην Ελλάδα, ως την κυριότερη μορφή κρατικής βίας που ασκήθηκε στην μετεμφυλιακή περίοδο βλέπε: Ψύλλας Δημ. **Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής Βίας στην Ελλάδα. Σύγκριση δύο περιόδων 1956-1963, 1974-1981**. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα – 1996, σσ. 4-6.
3. Βλέπε: Καλογεράτος Παν. **Οι Πολιτικοί Θεσμοί**, Εκδ. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή – 1985, στον 1^ο τόμο σ. 68.
4. Bissel R, **Varieties of Political Repression**. Εκδ. Praeger, New York – 1986, σσ. 9-10.
5. Βλέπε: Mickolus E., **The Literature of Terrorism**, Εκδ. Greenwood Press, Westport Conn. – 1980.
6. Βλέπε: Berkman A., **A.B.C. of Anarchism**, Εκδ. Freedom Press, London – 1964.
7. Βλέπε: Αλτουσέρ Λ., **Για τον Μαρξ** (μετ. Καφετζή Τάκη). Εκδ. Γράμμα-

Δημ. Ψύλλας

τα, Αθήνα – 1978. Επίσης: Πουλατζάς Νικ.:

α) **Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις** (μετ. Φιλίνης Κων., 2 τόμοι). Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα – 1975, 2^{ος} τόμος, σ. 100.

β) **Η Κρίση του Κράτους** (μετ. Γιαταγάνα Ξ. συλλ. Τόμος). Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα – χ.ημ., σ. 31.

8. Βλέπε: Easton Dav., **A Systems Analysis of Political Life**. Εκδ. John Wiley and Sons, New York – 1965.

9. Βλέπε: Schmid Alf. et. al., **Political Terrorism**. Εκδ. Transaction Books, New Brunswick – 1988, σσ. 65-67.

10. Βλέπε: Dallin A., Breslauer G.A., **Political Terrorism in Communist Systems**. Εκδ. Stanford University Press, Stanford Cal. – 1970.

11. Βλέπε: Perlmutter Am., **Modern Authoritarianism, A Comparative Institutional Analysis**. Εκδ. Yale University Press, New Haven Conn - 1981.

12. Βλέπε: O'Donnel Guil., **Modernization and Bureaucratic Authoritarianism**. Εκδ. University of California Press, Berkeley – 1973.

13. Βλέπε: Gurr Ted Rob., **Anger, Violence and Politics**. Εκδ. Englewood Cliffs Prentice Hall, New Jersey – 1972.

14. Δημητράκος Δημ., **Πολιτική Εξουσία και Επανάσταση**. Εκδ. Εξάντα, Αθήνα – 1976. Για την Ελλάδα αλλά και άλλες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου συναφές ενδιαφέρον παρουσιάζει η εμπειρική έρευνα των: Ed. Ziegenhagen and Kl. Koutsoukis, **Political conflict in Southern Europe**, Εκδ. Praeger – New York – 1992.

15. Για τον ορισμό του Ηλιού δεσ: Βουρνάς Τασ., **Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας**. Εκδ. Αφων Τολίδη Α.Ε., Αθήνα – χ. ημ., σσ. 308-309.

Για τις εκφάνσεις του αντικομμουνισμού (ιδεολογική – νομοθετική – υλική) δεσ: Ψύλλας Δημ., **Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής ...** οπ. παρ., σσ. 54-78.

16. Ορίζονται συγκεκριμένοι δείκτες όπως:

α) αστικοποίηση

β) εκπαίδευση

γ) επικοινωνίες

δ) εκβιομηχάνιση

ε) μεταφορές

στ) δημόσια πολιτική και κοινωνική ευημερία

ζ) εξωτερική εξάρτηση.

Ολόκληρη η μεθοδολογική προσέγγιση των Λέρνερ και Λίπσεν στο: Κουτσούκης Κλεομ., **Η Πολιτική και Κοινωνικοοικονομική Ανάπτυξη στην Ελλάδα**. Εκδ. Α. Αναστασίου, Αθήνα – 1988, σσ. 178 – 188. για τον εκδημοκρατισμό (σχέση εκδημοκρατισμού – ανάπτυξης) βλέπε: Κουτσούκης Κλεομ., **Η Πολιτική Ανάπτυξη**. Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα – 1999, σσ. 220-239.

17. Δημιουργούνται σοσιαλιστικοί σύλλογοι και υποτυπώδεις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Βλέπε: Σολάρο Αντων., **Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος**. Εκδ. Πλειάς, Αθήνα - 1975, σσ. 13-18.

18. Ίδιο: σσ. 101-102.

19. Για τον νόμο βλέπε: **Φ.Ε.Κ.** 6-5-24, τεύχος 1^ο, αριθμός φύλλου 102. Για τον Παπαναστασίου βλέπε: Πετρίδης Παυλ. «**Ο αριστερός αντιβενιζελικός λόγος του Αλέξανδρου Παπαναστασίου (1923-1936)**» Αλέξανδρος Παπαναστασίου, στα **Πρακτικά Συνεδρίου**, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα - 1990, σσ. 119-129. Επίσης στο ίδιο: Διαμαντόπουλος Θαν., «**Ο Αλεξ. Παπαναστασίου ως αριστερή πτέρυγα του Βενιζελισμού**» σσ. 131-174.

20. Βλέπε Βερέμης Θαν., **Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική**. Εκδ. Εξάντα, Αθήνα - 1977, σσ. 151-159.

21. Βλέπε: Αλιβιζάτος Νικ., **Οι Πολιτικοί Θεσμοί σε Κρίση**. Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα - 1986, σ. 385.

22. Βλέπε: **Τα Κείμενα** (4 τόμοι). Εκδ. Λέσχης Φιλελευθέρων Μνήμης Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα - 1983, στον 2^ο τόμο, σσ. 559-563.

23. Βλέπε: Αλιβιζάτος Νικ., **Οι Πολιτικοί Θεσμοί ... οπ. παρ.**, σσ. 419-422.

24. Για μια ευρεία ανάλυση συνιστωσών του μεσοπολέμου βλέπε: Ρήγος Άλκης, **Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935**. Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα - 1988. Επίσης: Manrogorodatos George, **Stillborn Republic**. Εκδ. University of California Press, Berkeley - 1983. Για το παρακράτος της 4^{ης} Αυγούστου δεξ: Ανδρικόπουλος Γιαν., **Οι Ρίζες του Ελληνικού Φασισμού**. Χ. Εκδ. Αθήνα - 1977, σσ. 56-57. Για τον ιδεολογικό αντικομμουνισμό της 4^{ης} Αυγούστου δεξ: Μεταξάς Ιωαν. **Λόγοι και Σκέψεις** (2 τόμοι). Εκδ. Γκοβάστη, Αθήνα - 1969, στον 1^ο τόμο, σσ. 30-45.

25. Επεξεργασία στοιχείων από:

α) Μοσκόφ Κων., **Εισαγωγή στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης**. Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα - 1987, σ. 444.

β) **Χρονικό Αγώνων και Θυσιών του Κ.Κ.Ε.** (2 τόμοι). Εκδ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. Αθήνα - 1985, στον 1^ο τόμο σσ. 55-130.

26. Για τον ορισμό της περιόδου 1950-1967 βλέπε: Νικολακόπουλος Ηλ., **Η Καχεκτική Δημοκρατία**. Εκδ. Πατάκη, Αθήνα - 2001, σ. 9.

Για την συναίνεση βενιζελικών - αντιβενιζελικών στην διαχείριση του εμφυλίου (1946-1949) βλέπε: Ελεφάντης Αγγ., **Μας Πήραν την Αθήνα ...**, Εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα - 2003, σσ. 136-137. Για ανάλυση της ιδεολογίας των «εθνικοφρόνων» **ίδιο**: σσ. 135-152.

Για την παρέμβαση των Η.Π.Α. στην Ελλάδα δεξ: Σταθάκης Γιωργ., **Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ**, Εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα - 2004. Ειδικά για το Δόγμα Τρούμαν σσ. 141-145, για το Σχέδιο Μάρσαλ σσ. 135-141.

Δημ. Ψύλλας

Για τις οικονομικές συνέπειες του εμφυλίου δεσ: Μπαμπανάσης Στεργ., «**Οι Οικονομικές Πτυχές του Εμφυλίου**», στο: Κλεομ. Κουτσούκης, Ιωαν. Σακκάς (επιμ.), **Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου**, Εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα - 2000, σσ. 39-53. Για την υποτίμηση της δραχμής κατά 50% στην ισοτιμία του με το δολάριο Η.Π.Α. το 1953 βλέπε: Εφημ. «**Ελευθερία**», 10/4/53.

Για την ανάπτυξη της βιομηχανίας στην μεταπολεμική Ελλάδα δεσ: Γιαννίτσης Τασ., **Η Ελληνική Βιομηχανική Ανάπτυξη και Κρίση**. Χ. Εκδ., Αθήνα – 1983.

27. Βλέπε; Μελετόπουλος Μελ., **Ιδεολογία του Δεξιού Κράτους 1949-1967**. Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα – 1993, σσ. 59-60.

Για την αμφισβήτηση του καθεστωτικού μοντέλου «υπαρκτού σοσιαλισμού» ως θετική λύση για την μεταπολεμική Ελλάδα δεσ: Νικολόπουλος Φιλ., **Πολιτική Ανάπτυξη και Κοινωνικές Δομές στη Μεταπολεμική Ελλάδα 1944-1974** (2 τόμοι). Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα – 2003, στον 1^ο τόμο, σ. 24.

Για τις θέσεις του ιδεολογικού αντικομμουνισμού σε επίπεδο προπαγάνδας δεσ: Γεωργαλάς Γεωργ., **Ο Κομμουνισμός. Θεωρία και Πράξις**. Εκδ. Νέα Θέσις, Αθήνα – χ. ημ., σ. 400.

Για την επικράτηση της σοβιετικής επιρροής στην Α. Ευρώπη δεσ: Wegs J.R., **Europe Since 1945**. Εκδ. St. Martin's Press, New York – 1984, σσ. 12-17.

Για μια υπόθεση πολιτικής φαντασίας, δηλαδή του πως θα ήταν η Ελλάδα εάν τελικά επικρατούσε το Κ.Κ.Ε. στον εμφύλιο δεσ: Φύσσας Δημ., **Πλατεία Λένιν, Πρώην Συντάγματος**. Εκδ. Εστίας, Αθήνα – 2006.

28. Μελετόπουλος Μελ., **Ιδεολογία του** οπ. παρ. σσ. 82-83.

29. Για τους χαρακτηρισμούς του Γεωργ. Παπανδρέου «κόμμα προδοσίας και εγκλήματος» βλέπε: Νικολακόπουλος Ηλ. **Η Καχεκτική ...** οπ. παρ. σ. 102. για την θέση υπέρ της απαγόρευσης των Κ.Κ. διεθνώς βλέπε: Βουρνάς Τασ., **Ιστορία της ...** οπ.παρ. σ. 60.

30. Βλέπε: Εφημ. «**Ακρόπολις**» 15/2/56, 19/2/56, 11/12/57, 2/9/61, 16/6/62, 2/3/63.

31. Βλέπε Γεωργαλάς Γεωργ., **Κομμουνισμός, Η Άρνησις της Αρνήσεως**. Εκδ. Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως, Αθήνα – χ.ημ. Επίσης ο αστικός τύπος της εποχής διαθέτει έναν πλούσιο αντικομμουνιστικό δημοσιογραφικό λόγο (π.χ. Ακρόπολις).

32. Για τον Α.Ν. 509/47 βλέπε: **Φ.Ε.Κ.** Αθήνα 27/12/47. Τεύχος Πρώτον, Αριθμός Φύλλου 293, Περί μέτρων ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας ελευθεριών των πολιτών, σσ. 1603-1604.

Για τον νομοθετικό αντικομμουνισμό και τα στοιχεία που παρουσιάσαμε για την δειγματοληπτική περίοδο 1956-1963 συνυπολογισμός από πίνακες περιεχομένων των **Φ.Ε.Κ.**, από την εφημερίδα **Αυγή** (10/1/75) και από το: Ψυρούκης Νικ.

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (3 τόμοι). Εκδ. Επικαιρότητα Ο.Ε., Αθήνα 1983, στον 2^ο τόμο, σσ. 96-97. Για τον ιδεολογικό αντικομμουνισμό βλέπε: Μελετόπουλος Μελ. **Ιδεολογία του ...** οπ.παρ. σσ. 51-52.

33. Όλη η ανάλυση στο: Ψύλλας Δημ. **Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής ...** οπ.παρ. σσ. 76-78.

34. Ίδιο: σσ. 80-88.

35. Πηγή εκλογικών αποτελεσμάτων το **Υπουργείο Εμπορίου** (βουλευτικές 1951) και το **Υπουργείο Εσωτερικών** (βουλευτικές 1952-1964). Για μια ενδελεχή ανάλυση εκλογών (1946-1964) δες: Νικολακόπουλος Ηλ., **Η Καχεκτική ...** οπ.παρ.

36. Χωρίς πρόθεση απόλυτης ταύτισης του αντιχουντισμού με τον αντικομμουνισμό, σημειώνουμε ενέργειες του κράτους της μεταπολίτευσης για την επιβολή κυρώσεων στους πρωταίτιους αλλά και στους εκτελεστικούς φορείς της δικτατορίας του 1967. Ενδεικτικό παράδειγμα οι τρεις δίκες: α) των πρωταιτών (βλέπε: Ντεγιάννης Γιαν. **Η Δίκη**, Εκδ. Γνώση, Αθήνα – 1992. β) του Πολυτεχνείου (γεγονότα του 1973), γ) των βασανιστών του Ειδικού Ανακριτικού Τμήματος της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας (Ε.Α.Τ. – Ε.Σ.Α.). Επίσης απαγορεύεται στην μεταπολίτευση η χρήση ως ονόματος και εμβλήματος ή σήματος κόμματος όπως: το στέμμα, φωτογραφίες των πρωταιτών της 21^{ης} Απριλίου, του φοίνικα με τον στρατιώτη κ.λ.π. Δες: **Φ.Ε.Κ.** Α' 316/3/1/03. Προεδρικό Διάταγμα αρ. 351, άρθρο 37, 5β και 5γ.

Για τις χώρες με συνταγματική βασιλεία στην Δ. Ευρώπη βλέπε: Borella Fr. **Τα Πολιτικά Κόμματα της Ευρώπης των Δέκα**. Εκδ. Μαλλιάρης – Παιδεία Α.Ε., Αθήνα - 1979.

37. Για την αρχική δήλωση Καραμανλή, (σχέση νομιμοποίησης Κ.Κ.Ε. – ομαλοποίησης της πολιτικής ζωής) βλέπε: Εφημ. «**Ακρόπολις**», 8/5/79. Για την επικινδυνότητα του Κ.Κ.Ε. ευρισκόμενου στην παρανομία (σύμφωνα πάντα με τον Καραμανλή) βλέπε: Μασσίπ Ροζέ, **Καραμανλής ο Έλληνας που Ξεχώρισε**. Εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 1995, σ. 120. Για τον σχετικό νόμο βλέπε: **Φ.Ε.Κ.** 23/9/74, τεύχος 1^ο, Αρ. Φύλλου 259, Άρθρον 1^ο, σ. 1625.

38. Για τα αποτελέσματα του πολιτειακού δημοψηφίσματος του 1974 βλέπε: **Υπουργείο Εσωτερικών**. Για την θέση των βασιλοφρόνων σχετικά με το δημοψήφισμα βλέπε: Θεοτόκης Σπυρ. **Πολιτικά Αναμνήσεις**. Εκδ. Επτάλοφος Α.Β.Ε.Ε., Αθήνα - 1986, σσ. 241-247.

39. Σημειώνουμε ότι στην περίοδο 1949-1982 αναγνωρίζονταν μόνο οι εκτός Ε.Α.Μ. αντιστασιακές οργανώσεις με τον Αναγκαστικό Νόμο 971/49. Φυσικά πάγιο αίτημα του κομμουνιστικού κινήματος ήταν η αναγνώριση της εαμικής αντίστασης η οποία επιτυγχάνεται χώρα το 1982. Για τους λόγους άρνησης αναγνώρισης της εαμικής αντίστασης από την αντικομμουνιστική σκοπιά

Δημ. Ψύλλας

δες: **Η Εναντίον της Ελλάδος Κομμουνιστική Επιβουλή**. Εκδ. Υφυπουργείου Τύπου και Πληροφοριών, Αθήνα – 1947. Επίσης: Παπακωνσταντίνου Θεοφρ. **Πολιτική Αγωγή**. Εκδ. Kabanias – Hellas, Αθήνα – 1970, σσ. 441-444.

Για την συζήτηση στην Βουλή το 1982 γύρω από την αναγνώριση της αντίστασης δες:

α) **Ιστορικό Λεύκωμα** 1982. Εκδ. Καθημερινής Α.Ε. 1999, Αθήνα – 1999, σσ. 64-69.

β) **Χρονικό του 20^{ου} Αιώνα**. Εκδ. 3^Ε, Αθήνα – 1989, σσ. 289-290.

40. Για το διάγγελμα Παπανδρέου δες: Εφημ. «**Τα Νέα**», 26/12/82. Για τις συγκρούσεις της κατοχής δες: Σακκάς Γιαν., **Η Εαμική Αντίσταση 1941-1944**. Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα – 1998.

41. Στατιστικά στοιχεία και πλήρης ανάλυσης στο: **Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1950**, Ντρίβιντ Κλόουζ επιμ. Εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα – 1996, σσ. 27-29.

42. Γιορτές αντικομμουνιστικού χαρακτήρα (Μακρυγιάννη, Μελιγαλάς, Γράμμος – Βίτσι κ.ά.) δεν εορτάζονται πια από το επίσημο κράτος. Επίσης: α) Συγχωνεύεται η χωροφυλακή με την αστυνομία πόλεων σε ενιαίο οργανισμό (Ελληνική Αστυνομία – ΕΛ.ΑΣ.). β) Περιορίζονται τα Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης (Τ.Ε.Α.) στο 1/10 της δύναμής τους, κυρίως για επιτήρηση των συνόρων και όχι αντικομμουνιστικές δραστηριότητες. γ) Η Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (Κ.Υ.Π.) μετονομάζεται σε Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών (Ε.Υ.Π.) με πρόθεση να της αποδοθεί ελληνοκεντρικός και όχι πια αντικομμουνιστικός χαρακτήρας. δ) Η Υπηρεσία Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων (Υ.Ε.Ν.Ε.Δ.), ένα από τα δύο τηλεοπτικά κανάλια που υπήρχαν στην Ελλάδα, αποστρατιωτικοποιείται μετονομαζόμενο σε Ε.Ρ.Τ. 2, σημερινή Ν.Ε.Τ. ε) Η κατάργηση αναγκαστικών νόμων αντικομμουνιστικής χρήσης και υφής όπως για παράδειγμα των 375/36 και 942/46. Βλέπε: Βούλγαρης Γιαν. **Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990**. Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα – 2002, σσ. 153-154. Επίσης: Σπουρδαλάκης Μιχ., **Πα.Σο.Κ.** Εκδ. Εξάντας, Αθήνα – 1998, σσ. 300-301.

43. Βλέπε: Νόμος 1863 της 18/9/89: Άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου 1944-1949 (Α' 204). **Κώδικας Νομικού Βήματος**, σσ. 1017-1018.

44. Για το Κυπριακό πρόβλημα διαχρονικά βλέπε: Τερλεξής Πανταζής, **Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού. Ανατομία ενός Λάθους**. Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2004. Επίσης: Ηρακλείδης Αλεξ., **Κυπριακό Σύγκρουση και Επίλυση**. Εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα - 2002.

45. Βλέπε: Βούλγαρης Γιαν., **Η Ελλάδα της ...** οπ.παρ., σσ. 34-35.

46. Ίδιο: σσ. 98-121.

47. Ως ακροδεξιά κόμματα στην περίοδο 1974-1983 εννοούμε σχήματα όπως π.χ. Εθνική Δημοκρατική Ένωση, Εθνική Παράταξις, Ε.Π.Ε.Ν. κ.λ.π.. Ση-

μειώνουμε ότι στις βουλευτικές εκλογές του Νοεμβρίου 1989 δεν κατήλθε αυτόνομα κανένα ακροδεξιό κόμμα. Πηγή των εκλογικών αποτελεσμάτων το **Υπουργείο Εσωτερικών** (βουλευτικές εκλογές 1974-1989).

48. Για την πρώτη δήλωση Καραμανλή βλέπε: Εφημ. «**Η Βραδυνή**», 28/10/74, για την δεύτερη **ίδιο**: 28/10/77. Για παραπέρα ανάλυση του ιδεολογικού προσδιορισμού της Ν.Δ. από τον ιδρυτή της βλέπε: Μασσίπ Ροζέ, **Καραμανλής ...** οπ.παρ. σσ. 189-224.

Για τον Κων. Καραμανλή γενικά βλέπε: **Αρχείο Γεγονότα και Κείμενα Κωνσταντίνος Καραμανλής** (12 τόμοι) Εκδ. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή και Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992-1997. Ειδικά για την μεταπολίτευση βλέπε: τόμοι 8-12. Επίσης: Τσάτσου Κων., **Ο Άγνωστος Καραμανλής**, Χ. Εκδ., Αθήνα 1989. Ακόμα: Τζεργιάς Παύλος, **Η Πολιτική Σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή**, Εκδ. Ελληνικής Ευρωεκδοτικής, Αθήνα - 1990.

49. Όλη η ανάλυση στο: Ράλλης Γεώργιος, **Πολιτικές Εκμυστηρεύσεις 1950-1989**, Εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα - 1990, σ. 212.

50. Ενδεικτικό παράδειγμα η παρουσία του Παν. Κανελλόπουλου στα αποκαλυπτήρια της αναμνηστικής πλάκας στην Αθήνα, όπου μέλη της ΠΕ.ΑΝ. με αρχηγό τον Κων. Περγίκο ανατίναξαν το κτίριο της Ε.Σ.Π.Ο. καταγράφοντας την πρώτη πράξη δολιοφθοράς στην κατεχόμενη Ευρώπη. Βλέπε: **Το Χρονικό ...** οπ. παρ., γεγονότα του 1980, σ. 125.

51. Βλέπε: **Αρχείο Γεγονότα και Κείμενα ...** οπ.παρ. στον 11^ο τόμο, σσ. 119-127. Επίσης: Βούλγαρης Γιαν., **Η Ελλάδα της ...** οπ. παρ. σσ. 59-65. Ακόμα: Τζεργιάς Παύλος, **Η Πολιτική Σκέψη ...** οπ. παρ., σσ. 106-136.

52. Βλέπε: **ίδιο** σσ. 67-98. Επίσης στο: Σπουρδαλάκης Μιχ., **Πα.Σο.Κ. ...** οπ. παρ.. Επίσης: **Η Διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου**. Χ. Εκδ. Αθήνα - 1974.

53. Βλέπε: Psellas Jim, **Greece and the European Economic Community: Relations during the Panhellenic Socialist Movement's First Term of Office, October 1981 - June 1985**. Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία Master's, University of North Texas, Denton Texas - 1986, σσ. 20-22.

54. Βλέπε: Εφημ. «**Η Καθημερινή**» 21/1/77. Επίσης για τις θέσεις της ανανεωτικής αριστεράς σε μία σειρά από ζητήματα βλέπε: Κύρκος Λεων., **Ανατρεπτικά**, Εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα - 1995.

Του ίδιου: **Ποια Αριστερά**, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα - 1987.

55. Για την διάσπαση από την πλευρά της ανανεωτικής αριστεράς βλέπε: **Η Διάσπαση του Κ.Κ.Ε.**, Δημητρίου Παν. Επιμ., (2 τόμοι), Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα - 1978. Επίσης: Δημητρίου Παν., **Παραλείπόμενα της Διάσπασης**, Εκδ. Ηριδανός, Αθήνα - 1975. Ακόμη: Βουρνάς Τασ., **Η Διάσπαση του Κ.Κ.Ε.**, Εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα - 1983.

Για τη θέση του Κ.Κ.Ε. στο θέμα της διάσπασης του 1968 βλέπε: **Χρονικό Αγώ-**

Δημ. Ψύλλας

νων και Θυσιών του Κ.Κ.Ε., Εκδ. της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., (2 τόμοι). Αθήνα - 1986, στον 2^ο τόμο, σσ. 315-317.

Διευκρινίζουμε ότι ως εξωκοινοβουλευτική αριστερά ορίζουμε μικρά αριστερά κόμματα όπως για παράδειγμα: Ε.Κ.Κ.Ε., Τροτσκιστές, Α.Σ.Κ.Ε., Αντικαπιταλιστική Συσπείρωση κ.ά..

Πηγή των εκλογικών ποσοστών:

α) **Υπουργείο Εσωτερικών** (βουλευτικές εκλογές 1974-1989).

β) Δημητράς Παν., **Πολιτικός Περίγυρος. Κόμματα και Εκλογές στην Ελλάδα** (2 τόμοι). Εκδ. Λύχνου, Αθήνα - 1991, στον 2^ο τόμο, σσ. 440-448.

56. Καταγραφή τρομοκρατικών ενεργειών στο : **Χρονικό ...** οπ. παρ., γεγονότα ετών 1975-1989.

Σημειώνουμε ότι προδρομικά φαινόμενα πολιτικής τρομοκρατίας του «ακροδεξιού» χώρου εμφανίζονται στην Ελλάδα τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης. Αυτά όμως αποκλιμακώνονται και τερματίζονται σύντομα επειδή ο τότε πρωθυπουργός Κων. Καραμανλής αποδυνάμωσε τα στηρίγματα της «ακροδεξιάς» στον κρατικό μηχανισμό. Βλέπε: Παρασκευόπουλος Ποτ., **Ο Καραμανλής στα Χρόνια 1974-1985**, Εκδ. Φυτράκη, Αθήνα - χ. ημ., σσ. 261-263.

Τα φαινόμενα όμως της πολιτικής τρομοκρατίας που μπορεί να οριστεί ως «ακροαριστερή» κλιμακώνονται στην περίοδο 1975-2002.

Για ένα θεωρητικό προβληματισμό του φαινομένου βλέπε: Schmid Alex P., Jongman J. et.al, **Political Terrorism ...** οπ. παρ., σσ. 39-56 για θέματα ορισμού, ορολογίας, σσ. 61-130 για τις κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις, σσ. 498 - 700 πλήρης κατάλογος οργανώσεων πολιτικής τρομοκρατίας και υπηρεσιών ασφαλείας σε 127 χώρες και 11 περιοχές σε ένταση (π.χ. Παλαιστίνη, Β. Ιρλανδία κ.ά.).

Για τις θέσεις της οργάνωσης «17 Νοέμβρη» βλέπε: **Οι Προκηρύξεις 1975-2002**. Εκδ. Κάκτος, Αθήνα - 2002.

57. Για την διαφοροποιημένη διεθνή κατάσταση με έμφαση στον πολυκεντρισμό του, παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος βλέπε: Ulam Adam, **Expansion and Coexistence**. Εκδ. Holt, Rinehart and Winston Inc., New York - 1974, σσ. 629-694. Επίσης: **A Documentary History of Communism**. Εκδ. University Press of New England, Hanover - London - 1984. Ειδικότερα για την πορεία του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος βλέπε: σσ. 385-448.

58. Βλέπε: Hobsbaum E., **Η Εποχή των Άκρων**, Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα - 1997. Επίσης: Procacci Gr., **Storia del XX Secolo**., Εκδ. Mondadori, Μιλάνο - 2000. Επίσης: Furet F., **Le Passe d' une Illusion**, Εκδ. Robert Laffont, Paris - 1995.

59. Για μια πρώτη γνωριμία με τον «σοσιαλισμό του Τρίτου Κόσμου ή σοσιαλισμό της Ανάπτυξης» βλέπε: Sargent L.T., **Contemporary Political Ideologies**, Εκδ. Dorsey Press, Homewood Ill. - 1981, σσ. 124-130.

60. Υπήρχε χρονική απόσταση από το τέλος του εμφυλίου. Το διεθνές σύστημα δεν είναι αυστηρά ψυχροπολεμικό όπως στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και στην δεκαετία του 1950. Σημειώνουμε ότι η Ελλάδα της περιόδου 1946-1960, ανήκοντας στον Δυτικό Συνασπισμό ακολουθεί αυστηρά τις επιλογές του Ν.Α.Τ.Ο., αλλά κυρίως των Η.Π.Α.. Ενδεικτικό παράδειγμα η συμμετοχή στο πλευρό των Η.Π.Α. και άλλων δυτικών δυνάμεων στον πόλεμο της Κορέας.

Για την επίσημη εκδοχή της ελληνικής εμπλοκής στην Κορέα βλέπε: **Το Εκστρατευτικό Σώμα Ελλάδος εις Κορέαν (1950-1955)**, Εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι - 1987. Η άλλη άποψη στο : Μαρδάρ Κωνστ. **Η Ελλάδα στα Δίκτυα των Βάσεων**, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα - 1990, σσ. 40-42.

61. Βλέπε: Ροζάκης Χρ., **Τρία Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-1977**, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα - 1978. για την βαθμιαία αυτή απεξάρτηση της Ελλάδας όπως εμφανίζεται στον Ο.Η.Ε., δεξ: Κουτσούκης Κλεομ. «Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και η Αυτοδιάθεση των Λαών: Θεωρία και Πράξεις της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Ο.Η.Ε.», **Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών**, αρ. 33-34, Αθήνα - 1978. Για μία ενδελεχή καταγραφή του ψυχρού πολέμου βλέπε: Crockatt Rich., **The Fifty Years War**, Εκδ. Rontledge, London - New York - 1996, για την ύφεση της περιόδου 1973-1979 που προαναφέραμε: σσ. 253-295. Για τον νέο ψυχρό πόλεμο: σσ. 301-350.

62. Δεν ισχυριζόμαστε σε καμία περίπτωση ότι εκμηδενίστηκε η επιρροή των Η.Π.Α. στην Ελλάδα από την μεταπολίτευση του 1974 μέχρι σήμερα. Ενώ όμως οι Η.Π.Α. και το Ν.Α.Τ.Ο. διατηρούν ποσοστό επιρροής στην Ελλάδα, η χώρα προσεγγίζει και φαίνεται να ακολουθεί την Ευρωπαϊκή Ένωση (τότε Ε.Ο.Κ.), ουσιαστικά εγγύτερα στα γαλλο-γερμανικά συμφέροντα. Τελικά η Ελλάδα βρίσκεται στην Ο.Ν.Ε. και στην ζώνη του ευρώ από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, δηλαδή στον λεγόμενο «σκληρό πυρήνα» της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

63. Για το γαλλικό μοντέλο προσέγγισης του διεθνούς συστήματος δεξ: **De Gaulle et son Siecle** (6 τόμοι), Εκδ. Institute Charles De Gaulle, Paris - 1992, στον 3^ο τόμο, σσ. 17-73.

64. Για μια χρονολογική καταγραφή των επισκέψεων Καραμανλή και Ράλλη σε κέντρα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» βλέπε: **Ιστορικό Λεύκωμα ...** οπ. παρ. 1978, για την επίσκεψη Καραμανλή στην Μόσχα τον Οκτώβριο του 1979 σσ. 84-87, για την επίσκεψη Καραμανλή στην Λ.Δ.Κ. τον Νοέμβριο του 1979, για την επίσκεψη Ράλλη στην Μόσχα τον Σεπτέμβριο του 1978 σ. 85. Επίσης: Αυγητίδης Κωστ., **Οι Ελληνοσοβιετικές Σχέσεις στην Περίοδο 1974-1984**, Εκδ. Ιωάννου, Αθήνα - 1990. Για μια αντισοβιετική - αντικομμουνιστική εκδοχή βλέπε: Αναστασιάδης Πάυλος, **Χορεύοντας με τις Αρκούδες**, Χ. Εκδ., Αθήνα - 1992.

Δημ. Ψύλλας

65. Υπάρχει σαφώς αλλαγή κλίματος. Φαίνεται να επηρεάζει η ένταση τις ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά το 1974, όπου η ελληνική πλευρά αμφισβητεί κατά πόσον οι Η.Π.Α. και το Ν.Α.Τ.Ο. θα υπερασπιστούν τα εθνικά της συμφέροντα απέναντι σε μια άλλη χώρα – μέλος του Ν.Α.Τ.Ο. δηλαδή, την Τουρκία.

66. Βλέπε: Loulis John, «Parandreu's Foreign Policy», **Foreign Affairs LXI-II**, Χειμώνας – Άνοιξη 1984-1985.

67. Για μια ενδελεχή ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής των κυβερνήσεων του Πα.Σο.Κ. (1981-1989) βλέπε: Βούλγαρης Γιαν., **Η Ελλάδα της ...** οπ. παρ. σσ. 219-241. Επίσης: Ροζάκης Χρ., «Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1981-1990», στο **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, (16 τόμοι) στον 16^ο τόμο, σσ. 371-323 και 364-371.

68. Βλέπε: Ψύλλας Δημ., «Ο αντικομμουνισμός στον μεσοπόλεμο (1922-1940)». **Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών**, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, τόμος Θ', τεύχος 32, Βόλος – Αθήνα - Μάιος 2002, σσ. 57-90.

69. Ίδιο: σ. 68.

70. Επεξεργασία στοιχείων από τις εξής πηγές: α) Για τους προϋπολογισμούς της μεταπολίτευσης (1977-1989) (**Ε.Σ.Υ.Ε.**), Στατιστικές Επετηρίδες της Ελλάδος 1981, 1991. β) Για τους προϋπολογισμούς των ετών 1957-1963 και την τελική τους επεξεργασία βλέπε: Ψύλλας Δημ., «Ο μετεμφυλιακός αντικομμουνισμός (1950-1967)». **Το Βήμα των Κοινωνικών ...** οπ.παρ., τόμος ΙΑ', τεύχος 43, Καλοκαίρι 2005, σ. 170. γ) για τους προϋπολογισμούς του ελληνικού μεσοπολέμου και την τελική τους επεξεργασία βλέπε: Ψύλλας Δημ., «Ο αντικομμουνισμός στον μεσοπόλεμο (1922-1940)», **Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών**, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, τόμος Θ', τεύχος 32, Βόλος – Αθήνα - Μάιος -2002, σ. 68.

71. Βλέπε: Καζάκος Παν., «**Από Κρίση σε Κρίση: Οικονομία και Δικτατορία 1967-1974**», στο: **Ιστορία του Ελληνικού Έθνους**, τόμος ΙΣΤ', σσ. 223-237, 317-323.

72. Περισσότερα για την οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων της Ν.Δ. (1974-1981) στο: Βούλγαρης Παν., **Η Ελλάδα της ...** οπ.παρ., σσ. 128-141.

73. Τα στοιχεία για τον πληθωρισμό και το Α.Ε.Π. (1974-1980) προέρχονται από το **Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας**.

74. Επεξεργασία στοιχείων από: Caloghiron Y. Ioannidis S., Lyberaki A. «Crucial Time-Lags in the Philosophy of the State's Role in Development» στο: **Journal of Modern Hellenism**, τεύχος 10, 1993.

75. Όλη η ανάλυση στο: Βούλγαρης Γιαν., **Η Ελλάδα της ...** οπ. παρ., σσ. 136-138.

76. Για μια ενδελεχή ανάλυση της ελληνικής οικονομίας (1979-1989) δες: Καζάκος Παν., **Η Ελλάδα Ανάμεσα σε Προσαρμογή και Περιθωριοποίηση**, Εκδ. Διάπτων, Αθήνα – 1991.

Μεταπολίτευση και αποκλιμάκωση του αντικομμουνισμού (1974-1989)

77. Επεξεργασία στοιχείων από την **Ε.Σ.Υ.Ε.** Στατιστικές Επετηρίδες της Ελλάδος 1961-1991. Για την μεταπολεμική κατάσταση δεσ: Ιορδάνογλου Χρυσ., **Η Ελληνική Οικονομία στη «Μακρά Διάρκεια» 1954-2005**, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Σημειώσεις Αθήνα – 2007. Ενδεικτικά ίσως των εξελίξεων αυτών είναι και η πλήρης απίσχναση της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς. Βλέπε: Γιαννακόπουλος Γιωργ., **Οι Οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς στην Ελλάδα 1956-1981**. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα – 2002.

78. Για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της Ν.Δ. (1974-1981) δεσ: Ράλλης Γεωργ., **Πολιτικές Εκμυστηρεύσεις ...** οπ. παρ., σσ. 188-190. Για τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις επί Πα.Σο.Κ. δεσ: Βούλγαρης Γιαν., **Η Ελλάδα της ...** οπ. παρ. σσ. 156-157.

79. Επεξεργασία στοιχείων από την **Ε.Σ.Υ.Ε.** Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1951-1981.

80. Ολόκληρο το κείμενο του ψηφίσματος στην εφημ. «**το Βήμα**», 12/6/06.

